

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Het belang van een gezonde zondeleer in de politiek

Er is geen politicus of bestuurder die het waagt om het woord 'zonde' in de mond te nemen. De mens bevrijdt zich echter niet van het kwaad door erover te zwijgen, noch door het kwaad bij een bepaalde groep te lokaliseren. Voor de politiek en voor de christendemocratie is een gezonde zondeleer van groot belang. Het besef van het kwaad maakt ons realistisch en behoedt ons voor utopieën. Voor cynisme is echter binnen een christelijk-democratisch geïnspireerde omgang met fenomenen van het kwaad geen plaats. Juist voor hen die putten uit het christelijk verhaal van Pasen, van overwinning, van God die het werk van zijn hand niet laat schieten, is er reden tot hoop en blijmoedigheid.

---

door *Kees van der Kooi*

De auteur is hoogleraar systematische theologie aan de Vrije Universiteit.

EEN VAN DE WOORDEN UIT DE CHRISTELIJKE WOORDENSCHAT die bij velen ergernis en weerzin oproept is het woord 'zonde'. Te vaak en te veel is het woord gebruikt en misbruikt. Het wierp een doem op mensen, op levenslust en ondernemingszin. In sommige protestantse kringen zorgde het voor een donkere sluier over heel het geleefde leven. Zonde was niet maar een rotte plek in de aardappel die men er zo uitsnijdt, nee, er was sprake van totale verdorvenheid; de wereld ligt in het boze en wij erbij. Die donkere schaduw trof men niet alleen bij zware protestanten aan. Talloos zijn de verhalen van oudere katholieken, waarin heel het gebied van de seksualiteit een moerassig en donker gebied is, dat feitelijk geheel besmet is. Zullen we het woord 'zonde' dan maar helemaal afschaffen, en zeker in de publieke sfeer niet meer gebruiken? Ik ken geen politicus of bestuurder

die het waagt dit woord in de mond te nemen. Politiek is het onbruikbaar. Wel kennen we ‘zonde’ nog in de betekenis van verspilling. Wanneer subsidiëring van een project niet zijn doel bereikt, is dat zonde van gemeenschapsgeld. Wanneer een goede fles wijn op de vloer kapotvalt roepen we: ‘Wat zonde!’ In de verte klinkt een oorspronkelijke betekenis nog wel mee, maar ‘zonde’ schiet tegenwoordig zijn doel voorbij.

FENOMENEN VAN HET KWAAD

Even verlegen als met het woord ‘zonde’ zijn we ondertussen met *fenomenen* van het kwaad. Daar zijn we niet van af. In de politiek, in de rechtspraak, in het dagelijks nieuws hebben we er voortdurend mee te maken. In het voorbeeld van verspilling van gemeenschapsgeld wordt er wel onmiddellijk naar schuldigen gezocht, maar andere recente voorbeelden springen meer in het oog. Allereerst de financiële crisis, die niet alleen te wijten is aan wangedrag van bankiers, maar zeker ook te maken heeft met hebzucht, gebrek aan kritische zin en met de collectieve zucht naar vermeerdering van geld en goed. Dat hier kwaad in het geding is en desintegratie het gevolg is, is duidelijk wanneer talloze mensen door deze crisis hun werk verliezen en vooral de jongere generatie nauwelijks de kans krijgt een plaats op de arbeidsmarkt te veroveren. Durven we dit zonde te noemen? Als tweede voorbeeld noem ik de moord op Marianne Vaatstra. De moord was gruwelijk, maar minstens zo tekenend was en is de reactie van het publiek daarna, de pers, de vader van Marianne. Eerst werd de schuld gezocht bij asielzoekers, want een gewone Fries kon zoiets niet gedaan hebben. Toen na vele jaren bleek dat de dader een huisvader was die een paar kilometer verderop woonde, kwam het probleem: hoe kan iemand die zoveel lijkt op een gewone man, die vrouw en kinderen heeft, een boerenbedrijf runt, tot zoiets komen? Hij moest wel ziek zijn of een monster – hij moest vooral niet op ons lijken. Dat kwaad dichterbij ligt en als mogelijkheid onder handbereik is, is een op zijn minst lastige gedachte.

LOKALISERING VAN HET KWAAD

Kwaad, in welke vorm dan ook, willen we het liefst ergens *lokaliseren*. We lokaliseren het kwaad bij een bepaalde groep (bankiers, asielzoekers, buitenlanders, de regering, de vrije markt, moslims, Amerikanen, joden) of bij bepaalde personen. Hij heeft, of zij hebben het gedaan. Het kwaad ligt bij die ander: ‘Dáár moet u zijn; ik bedoelde het goed.’ Een dergelijke nette positionering van schuld en schuldigen maakt kwaad identificeerbaar en overzichtelijk. Politiek en bestuur weten ervan mee te praten.

Bij elke ramp of groot ongeluk wordt onmiddellijk gevraagd naar de schuldigen, en de journalisten als de zedenmeesters van onze tijd staan klaar met de vraag of dit niet had kunnen worden voorkomen. Politiek en bestuur reageren meestal door te buigen voor deze reflex van behoefte tot lokalisering. Hun antwoord is nog meer controle en nog een protocol of wet erbij: protocollen als middel tot uitbanning van kwaad en tot beteugeling van mensen die niet te vertrouwen zijn. De protocollen zijn in aantal enorm toegenomen en moeten de burger het gevoel van veiligheid geven. Vele van die maatregelen hebben een goede zin, maar problematisch is wat er mede gecommuniceerd wordt. De maatregelen suggereren dat alle risico en elke vorm van kwaad te voorkomen is. En nog iets anders. Welbeschouwd functioneren de vele vormen van kwaliteitscontroles, veiligheidsprotocollen en de dikke laag van kwaliteitsmedewerkers in bedrijven een vorm van georganiseerd wantrouwen. Hoe vreemd! Het woord 'zonde' heeft in de publieke ruimte geen plek, maar tegelijkertijd

*Naarmate de samenleving
kwaad en zonde minder erkent,
groeit het georganiseerde
wantrouwen jegens mensen in
bedrijven en instituten*

is de mens in organisatie en bedrijf een wezen dat niet te vertrouwen is. Hij moet voortdurend worden gecontroleerd. Dat kwaliteit ook ingeslepen kan zijn, tot de beroepseer kan horen, habitus kan worden, lijkt vergeten.

Ik stel vast dat er sprake is van een merkwaardige paradox. Naarmate

de samenleving minder plaats heeft voor erkenning van kwaad en zonde, wordt het georganiseerde wantrouwen jegens mensen in bedrijven en instituten groter. De omgang met kwalijk gedrag, met kwaad, blijkt lastig.

GEEN WAARDEN ZONDER VERHAAL

In het CDA wordt geregeld gesproken over de noodzaak van 'waarden en normen' en over de wenselijkheid om het 'waarden-en-normendebat' een nieuwe impuls te geven. Wat opvalt, is de uitsluitende focus op waarden en normen. Het discours in termen van waarden en normen is de laag waarin men met anderen kan spreken. Ik erken dat ten volle. Maar de onmacht ten aanzien van een gedeelde morele orde zou er wel eens mee te maken kunnen hebben dat de huidige politiek dit gesprek te abstract heeft gemaakt. Men heeft waarden en normen geabstraheerd van het onderliggend verhaal en het onderliggend verhaal onder de invloed van het heersend secularisme weggelaten. Het eigen verhaal is immers iets waar men in het publieke domein niet mee kan aankomen! Men zou daarom twee keer

moeten denken.¹ Maar kan men waarden en het onderliggend verhaal scheiden? Nee, want het onderliggend verhaal is publiek van betekenis, zeker ook als het gaat om de omgang met kwaad.

Het probleem dat men ten aanzien van waarden en normen constateert, is dat in veel gevallen deze niet meer gedeeld lijken te worden. Vermoedelijk valt dat op heel wat terreinen mee. Niemand wil graag bestolen worden; niemand wil lijfelijk lastiggevallen worden. We willen graag een zorgvuldige behandeling en waar voor ons geld. Betrouwbaarheid, waarachtigheid en bescherming van de integriteit en rechten van de individuele persoon zijn waarden die elk graag op de eigen persoon ziet toegepast. Een probleem is echter dat het zojuist genoemde aspect van het onderliggend verhaal consequent buiten het blikveld blijft. Waarden en de daaruit voortkomende normen bestaan nooit in het luchtledige. Zij zitten ingebouwd in een verhaal, een omvattend verhaal over de mens, zijn doel, zijn bestemming en zijn oorsprong. Elk van die verhalen weet te vertellen wat goed is en wat kwaad. Zulke grote verhalen zijn in omloop, al wordt ten onrechte beweerd dat die grote verhalen zijn verdwenen.

Godsdiensten zoals jodendom, christendom en islam hebben hun eigen verhaal, oosterse godsdiensten bieden weer een heel ander verhaal. Daarnaast zijn er vele ‘ismen’ die als ideologie evenzeer een eigen verhaal over mens en wereld bieden, zoals liberalisme, socialisme, humanisme, allerlei vormen van esoterisme, naturalisme, secularisme en sciëntisme. Het zijn bronnen waaruit wordt geput en elementen uit diverse verhalen worden samengesmeed tot een nieuw verhaal. Als het gaat om vragen van werk, inkomen, pensioen, pensioenleeftijd, prenatale screening op het syndroom van Down en andere prenataal op te sporen afwijkingen, het aantal zelfmoorden in ons land, de vierde levensfase en het levenseinde, Europa, de inzet van militairen in oorlogssituaties, drones en noem maar op, dan vormen de waarden die men meebrengt veelal onderdeel van een verhaal. Dat verhaal blijft vaak onzichtbaar en is dikwijls een weefsel dat men zelf nauwelijks beseft. Soms komt het ineens op en blijkt het van onschatbare

*Wie geen verhaal heeft, blijft
als politicus op het beslissende
moment machteloos*

betekenis. Zoals in de beroemde redevoering van Martin Luther King van 28 augustus 1963, waar het oudtestamentische verhaal van bevrijding en gerechtigheid de eigen maatschappelijke werkelijkheid in een fel licht zette. De rede ‘I have a

dream’ is een schoolvoorbeeld van profetie. Zo’n bijzonder gebeuren valt niet te organiseren; ineens is het er. Maar de man die als profeet werd gebruikt, had wel een verhaal. Politiek die wat waard is, heeft een verhaal en

aarzelt niet ermee voor de dag te komen. Wie geen verhaal heeft, blijft als politicus op het beslissende moment machteloos.

DE POLITIEKE BETEKENIS VAN EEN GEZONDE ZONDELEER

Het is hier niet mogelijk een overzicht te geven van de wijze waarop andere godsdiensten en ideologieën of als levensverhaal verpakte ‘modellen’ tegen het kwaad aankijken. Ik zal daarom in kort bestek schetsen wat de christelijke theologie in dit opzicht te bieden heeft. Om maar direct de kaarten op tafel te leggen: zij biedt een ‘gezonde’ zondeleer. Gezond is een zondeleer als die de voortgang van het leven dient, kwaad terugdringt, in conflict een uitweg biedt, handlingsaanwijzingen geeft en het bestaan van mensen niet kapot laat gaan.

Zonde is uitdrukking van een relatiebreuk

Zonde is in de christelijke theologie niet allereerst een moreel begrip, maar een religieus begrip. Dat gaat dwars in tegen wat de meeste mensen denken. Bij zonde denkt men aan wat wel en niet mag. Aan geboden en verboden in meervoud, vaak kruimelzonden, die opgebiecht moeten worden en waarvoor vergiffenis moet worden gevraagd. Deze betekenis kan zonde zeker hebben, maar belangrijker is een ander begrip van zonde, namelijk zonde als relatiebreuk. Het Bijbelse verhaal van relatie- of vertrouwensbreuk is het verhaal van Adam en Eva in het paradijs (Genesis 1-3). Dat verhaal geeft als het ware een röntgenfoto van de menselijke conditie. De mens in dat verhaal vertrouwt het niet. Die laat zijn oor hangen naar de stem die zegt dat hij er helemaal alleen voor staat en er zelf voor moet zorgen dat het wat wordt. Diegene moet zichzelf veiligheid geven, en alles zelf in beheer nemen. Dat gaat dwars in tegen het Bijbelse oerverhaal dat de mens schepsel is en dat de Schepper gunnend is. Het bestaan begint ermee dat God ruimte schept, vanuit een overvloed. En Hij wil die mens erin laten delen. God is daarmee de eerste en de mens doet mee in de rol van tweede, van partner, die in al zijn menselijkheid het mag hebben van wat hem aan leven wordt gegeven. Daarmee staat de mens niet in de rol van regisseur, die het geheel overziet, maar is hij een speler, die zijn rol mag meespelen. De erkenning van deze beperkingen dient de humaniteit. Mensen zijn geen goden.

Het bestaan zelf is niet slecht

Wanneer zonde allereerst iets te maken heeft met relatiebreuk, met een vervreemding, die heel diep met het bestaan verweven is, dan kunnen twee gevolgtrekkingen worden gemaakt.

Allereerst: dit bestaan is zelf niet slecht of verwerpelijk. Het is in al zijn kwetsbaarheid goed. Dat is een hele opluchting. Zonde en vervreemding

zijn bijkomend. De fundamentele goedheid van het bestaan is bepaald niet iets vanzelfsprekends. Er zijn levensbeschouwelijke systemen (gnostiek, vormen van boeddhisme en hindoeïsme) die het bestaan als zodanig van minder allooi vinden. Deze wereld is een afvalproduct van een hoger zijn. Deze wereld is de drab onder aan een overlopende emmer. Deze wereld is simpelweg niet goed; ze is zelf een vorm van kwaad. Het christelijk perspectief maakt scherp onderscheid tussen schepsel en zonde. De mens mag dan zonde doen en het wantrouwen mag diep steken, maar zijn bestaan is geen zonde. Onze natuur is van den beginne niet zondig. Die onderscheiding tussen schepping en zonde is een van de zonnigheden van de christelijke leer. Het leven mag en moet zelfs beaamd worden. Dat heeft heel praktische en publieke betekenis. Geen kwaaddoener, geen misdadiger, geen zondaar mag met zijn daden vereenzelvd worden. In ons strafrecht is dat neergelegd doordat ook de dader zijn rechten houdt. De misdadiger is niet ineens vogelvrij, ook niet de oorlogsmisdadiger, noch de moordenaar van Marianne Vaatstra. Jasper S. blijft mens, voor wie God verantwoording neemt. In het verhaal van Kaïn en Abel (prototype van moordpartijen) treedt God in voor Kaïn, als hij bang is dat hij voortaan vogelvrij zal zijn.

Een tweede gevolg van de stelling dat zonde vervreemding is, is dat we ons er niet zo gemakkelijk aan kunnen onttrekken. We hebben er zelf deel aan. We zijn geen onbeschreven blad, we zijn zelf als deel van de samenleving onderdeel van structuren van wantrouwen, zelfhandhaving, hebzucht, afgunst en structureel onrecht. We onttrekken onszelf daar niet zomaar aan, hoe graag we dat ook zouden willen. We doen eraan mee en voeden ze. Niemand heeft schone handen.

Er is reden tot hoop

Er is reden tot hoop. In het optreden van Jezus vinden we het onderscheid tussen zonde en zondaar terug. God maakt onderscheid tussen de dader en zijn daden, tussen zondaar en zonde. Paulus heeft juist dit onderscheid opgepakt toen hij het had over rechtvaardiging. God laat de moord op Jezus, de gezondene, niet op de mensheid zelf neerkomen, maar ondergaat zelf de macht van dood en vervreemding. Daarmee komt een knak in de macht van vervreemding als bij alle menselijke vervreemding God toch vasthoudt en doorzet met deze Ene. Voor een christendemocratische visie op het menselijk bestaan is dat verhaal van Gods overwinning belangrijk. Vanuit de belofte van genade en gunst kijken we de wereld in, ook naar kwaad. De macht van het kwaad en vervreemding is reëel. Ze zijn echter niet laatste macht noch hebben ze het laatste woord. Voor cynisme en sarcasme is binnen een christelijk-democratisch geïnspireerde omgang met fenomenen van kwaad

geen plaats. Juist voor hen die putten uit het christelijk verhaal van Pasen, van overwinning, van God die het werk van zijn hand niet laat schieten, is er reden voor hoop, voor ruimte, voor blijmoedigheid. Die mens, ook de kwaaddoener, is bij God niet enkel voorwerp van straf, verwerping, maar alles is erop gericht om een doorgang te vinden naar de toekomst.

Benoem het kwaad

Een dergelijke visie op zonde maakt realistisch. Kwaad is niet een fictie; het is echt, voelbaar en heeft vaak langdurige en hardnekkige effecten. Kwaad

Kwaad is niet een fictie; het is echt, voelbaar en heeft vaak langdurige en hardnekkige effecten. Kwaad moet daarom benoemd en weerstaan worden

moet daarom benoemd en weerstaan worden. Daarmee pleit ik voor een realisme dat juist in de politiek en bij praktische problematiek het handelen kan sturen. We kunnen niet de suggestie wekken dat we al het kwaad kunnen uitbannen. We zouden dan vervallen in de mythe van de maakbaarheid. Veel is te

organiseren, maar niet alles. En zeker is het leven hier niet 'volmaakbaar'. Dat hoeft allerminst tot berusting te leiden, zeker niet wanneer een politieke beweging geworteld is in de christelijke traditie. Het Bijbelse verhaal is het verhaal van hoe God ervoor gaat en de vervreemding te lijf gaat. Dat betekent enerzijds dat we wakker worden gehouden door de notie van het Koninkrijk van God, waar mensen tot hun recht komen, en anderzijds dat we niet in utopiedenken vervallen. Dat houdt ons in beweging en geeft voeding aan een blijmoedig realisme dat kwaad kwaad durft te noemen zonder in wanhoop te vervallen.

Streef naar herstel

Waar mensen elkaar kwaad doen, moet er zo veel mogelijk hersteld worden. Dat heeft tot doel dat ook de dader weer zijn plek in het systeem inneemt. De taakstraf acht ik een middel dat tegen de achtergrond van de klassieke (anselmiaanse) verzoeningsleer uitstekend valt uit te leggen. Tegelijkertijd lopen we daar tegen grenzen aan die met ons mens-zijn samenhangen. Sommige daden zijn onherstelbaar. Voor sommige zaken lijkt verzoening niet haalbaar. Daadwerkelijke verzoening en een begin van herstel is dan iets wat buiten het bereik ligt. We kunnen denken aan de Shoah, we kunnen denken aan incest, aan moord of ongeval door schuld. In het Midden-Oostenconflict is de haat wederzijds zo diep en groot dat er geen uitzicht lijkt. Sommige vrouwen zijn door hun vader, oom of broer zo geschonden dat ze er hun leven lang de gevolgen van dragen. Het christe-

lijke verhaal biedt ons dan weer de mogelijkheid een realistisch en helder onderscheid te maken. Wij zijn God niet. De mens is God niet. Bij God zijn oordeel en voortgang veilig. Ondertussen is het aan ons om de schade zo veel mogelijk te beperken en de boel zo veel mogelijk leefbaar te houden. Zeg maar: *damage control*. Dat is wat politici en bestuurders moeten doen in ingewikkelde vastgelopen situaties. Dat is een belangrijk werk. Het is precies het werk waartoe een christendemocratische levensvisie de moed en aansporing geeft, zonder cynisme en met volharding.

Er is veel goeds

Ten slotte zet een christelijke zondeleer zoals gezegd het woord ‘zonde’ niet voorop. Voorop in dit verhaal gaan leven en genade. Dat heeft het primaat in het verhaal van God en de wereld. Zonde is bijkomend en is nooit en nergens het enige woord. Gods genade zit minstens zo diep, zo niet dieper in het menselijk leven. We stuiten daar elke dag op. Abraham Kuiper heeft dat uitgewerkt in zijn theorie van de algemene genade, de Gemeene Gratie.² Er is nu al een beweging die tegen de vervreemding en de desintegratie ingaat. God stuit de doorwerking van de zonde, en Hij is erop gericht dat zijn schepping als geheel tot bloei komt. God laat het niet zitten. Bij Kuiper stoelde deze leer op de ervaring dat de wereld meevalt; de wereld valt mee, de kerk valt tegen. Gezien het verhaal dat de kerk hoort, zou je daar meer verwachten, gezien het feit van de zonde zou je in de wereld zelfs meer kwaad verwachten. Maar dat loopt anders. We komen heel veel goeds tegen en heel goede mensen. Een dergelijke leer bood de mogelijkheid om met open vizier en zelfs verwachting de wereld in te gaan. Ik zou die theorie nu anders formuleren, meer in termen van Gods Geest die aan het werk is, maar praktisch komt het op hetzelfde neer. God geeft er de brui niet aan, en dat betekent dat wij Gods werkingen zomaar kunnen tegenkomen. Kwaad is een schaduwfenomeen. Je moet het serieus nemen, maar niet absoluut. Voor de politiek betekent dit dat er met allerlei mensen en bewegingen valt samen te werken. Er is veel goeds in de wereld. God heeft mens en wereld niet verlaten. De bestuurder, de manager en de politicus, de leidinggevende moeten dat goed in hun oren knopen. De mensen met wie we samenwerken zijn niet in de eerste plaats lui, onverantwoordelijk of te wantrouwen. We kunnen de werking van Gods Geest tegenkomen op allerlei plekken en onverwacht. Vanuit die houding kan het kwade tegengegaan worden en de leefbaarheid van het leven bevorderd.

Noten

¹ Zie Gerrit de Kruijf, *Waakzaam en nuchter. Over christelijke ethiek*

in een democratie. Baarn: Ten Have, 1994.
² Abraham Kuiper, *De Gemeene Gratie* (drie delen). Leiden: Donner, 1902.